

RELIGIJA BE DIEVO?

Ar įmanomas religingumas, netikint Dievo? Simboliška, kad vienas ryškiausių XX a. teisės filosofijos grandų Ronaldas Dworkinas, savo paskutinėje knygoje *Religija be Dievo*¹, išleistoje jau po filosofo mirties, imasi sudėtingo, iš pirmo žvilgsnio liberalus mažai dominančio religingumo klausimo. Pažvelgus į knygos pavadinimą ir autoriaus vardą po juo, kyla klausimas: kas paskatino liberalizmo apologetą imtis religijos klausimo? Dworkinas knygos įvade teigia, kad religinis patyrimas peržengia konkretaus Dievo idėją². Religingumas, suvoktas kaip ypatingas žmogaus santykis su tikrove, gali paskatinti naujai pažvelgti į tikinčiųjų ir sekuliaristų konfliktą ir pamatyti daugiau bendrumų nei skirtumų, teigia Dworkinas.

Suvokus religingumą kaip specifinį žmogaus santykį su tikrove, religija galima be tikėjimo Dievu. M. Oakeshottas esė *A voice of poetry in the conversation of mankind*³ skyrė įvairius patyrimoodusus. Tikrovė kinta priklausomai nuo to, ar į ją žvelgiame iš menininko, praktiko ar mokslininko pozicijos. Dworkinas tam tikra prasme už-

¹ Dworkin R., *Religion without God*, Harvard University Press, 2013, p. 192.

² Dworkinas savo knygoje kalba apie monoteizimą – religijas, teigiančias vienintelį, aukščiausią Dievą, kaip pasaulio kūrėją. Visgi būtina pasakyti, kad, kalbėdamas apie religingumą, knygoje dažniausiai daro nuorodas į krikščionybę.

³ Oakeshott M., „The Voice of Poetry in the Conversation of Mankind“, *Rationalism in Politics and Other Essays*, Indianapolis: Liberty Press, p. 488–541.

pildo Oakeshotto požiūrio spragą teigdamas religinio patyrimo moduso savarankiškumą.

Religinė nuostata (*religious attitude*)⁴ – tai ypatingas žmogaus santykis su pasauliu, kurio esmę sudaro transcendencijos, peržengiančios kasdienybės ribas, pajauta. Netikintieji lygiai taip pat kaip ir religingi žmonės kalba apie kasdienį patyrimą peržengiančius dalykus – grožį, gėrį, laisvę. Maža to, tiek vieniems, tiek kitiems šie dalykai kelia pasigėrėjimo jausmą ir yra vertingi bei svarbūs savaime. Paprastai tariant, Dworkinas kalba apie „dvasinės prasmės ieškotojus“, kurie siekia ne tik suvokti, bet ir rasti prasmę juos supančiame pasaulyje. Dalis žmonių šią prasmę atranda Dievo meilės ir malonės pajautoje, kiti – kosminės galios ar pasaulio tikslingumo idėjose. Religinės nuostatos esmę sudaro tikėjimas, kad pasaulis turi prasmę, kurios negali paaiškinti jokie gamtos dėsniai. Tad tam, kad plačiau pritaikytume religijos sąvoką, užtenka Dievą pakeisti grožio, gėrio, absoliuto idėja.

Dworkinas skiria skirtingus religijos elementus. Jis teigia, kad teologija turi mokslo elementą⁵. Tokia, pasak filosofo, turėtų būti laikyti biblinę pasaulio ir žmogaus atsiradimo istoriją, pasakojančią apie žmogaus gimimą, gyvenimą ir mirtį. Mokslas teigia, kad žmogus yra biologinė būtybė, užgimusi evoliucijos procese, mokslininkai domisi regimuoju, nuosekliai besivystančiu pasauliu. Tikintieji, savo ruožtu, gilinasi į Dievo ir neregimojo pasaulio dalykus, žmogų suvokdami kaip Dievo kūrinį, ir teigia žmogaus sielos nemirtingumą. Religija, panašiai kaip mokslas, siekia atsakyti į klausimą – kas yra žmogus, pasaulis, gyvenimas, mirtis. Šis pasakojimas, kaip ir mokslas, įsteigia faktus apie pasaulį ir žmogų, įveda tvarką į priešingu atveju vien chaoso kupiną patyrimą⁶.

⁴ Dworkin, op. cit., p. 15.

⁵ Ten pat, p. 9, 22–23.

⁶ Būtent šis požiūris, anot Dworkino, turėtų leisti tikintiesiems Dievą apginti religinį mokymą – mokslo siūlomo „pasakojimo“ negalime laikyti „vertybiškai neutralėsiu“, toks mokslinio pasaulio aiškinimo suobjektyvinimas yra politiškai nekorektiškas, nes

Šalia mokslinio elemento pats mokslas turi nemažai bendrumų su teologija. Mokslinis pasaulio aiškinimas, kaip ir religinis pasakojimas, kyla iš tam tikros koncepcijos, viską apimančios pradžios idėjos⁷. Ši yra ne įrodymo, bet greičiau tikėjimo dalykas. Tokiu Dworkinas laiko Didžiojo Sprogimo teoriją, kuri yra tiesiog būtina prielaida moksliniam patyrimui. Be šios paprastos ir kartu unikalios idėjos neįmanoma mąstyti nei erdvės, nei laiko, tad ji tampa visa ko, įskaitant ir mokslinį darbą, pagrindu. Mokslas, panašiai kaip teologija, pasauliui suteikia tam tikrą mokslinio įrodymo ribas peržengiančią prasmę⁸. Galiausiai, bet kokie sprendiniai apie tikrovę daromi tarus, kad egzistuoja toks dalykas kaip pasaulis, kuris yra tikras ir įmanomas, nepriklausomai nuo mūsų pažiūrų ir nuomonių. Tai, anot Dworkino, pasitikėjimas pasaulio tikroviškumo idėja, kurios pats mokslas negali įrodyti⁹.

Be mokslinio elemento, teistinės religijos turi tam tikras normas, ir tikintys žmonės privalo gyventi laikydamiesi jų, kitaip tariant, nuo klausimo, kas yra žmogus, pereinama prie klausimo, koks jis privalo būti? Atsakymas į šį klausimą turi būti apsvarstytas atsietai nuo pirmojo. Čia Dworkinas grįžta prie *Objectivity and Truth* išdėstyto argumento: iš fakto (Dievo egzistavimas) negalima išvesti privalėjimo (religinių normų laikymasis)¹⁰.

Dievo baismės baimė ar išganymo pažadas gali versti laikytis religijos postuluojamų normų, tačiau pats Dievo (ar pragaro bei rojus) egzistavimo (ar jo nebuvimo) faktas nėra pakankamas paaiškin-

mokslinė pasaulio interpretacija – tai ne objektyvi tiesa, kuri dažnai priešpriešinama tikinčiųjų „prietarams“, bet pasaulio prasmės interpretacija. Be Didžiojo Sprogimo vaizdinio negalime mąstyti nei laiko, nei erdvės, dėl to mokslininkai tą įvykį mano esant neginčijamą, absoliučią tiesą. Be jos mokslininkai negali mąstyti pasaulio, panašiai kaip tikintieji negali mąstyti žmogaus be Dievo – pasaulio kūrėjo vaizdinio.

⁷ Ten pat, p. 93.

⁸ Ten pat, p. 16–18, 45–103.

⁹ Ten pat, p. 16.

¹⁰ Dworkin R., „Objectivity and Truth: You’d Better Believe It“, *Philosophy and Public Affairs* 2, 1996.

ti žmogaus įsipareigojimą gyventi laikantis religinių normų. Netgi įsitikinimas, kad tam tikri veiksmai užtrauks Dievo rūstybę, skiriasi nuo įsitikinimo, jog užsitraukti Dievo rūstybę reiškia pasielgti netinkamai ir dėl to jausti kaltę. Dievo egzistavimo faktas savaime negali teikti daiktams vertės. Tai, kad elgtis nedorai yra absoliučiai bloga ir / ar siekti gėrio ar teisingumo yra prasminga savaime. Žmogus sprendžia remdamasis savo sąžine, kuri jį teisia arba ne, nesvarbu, ką apie jo veiksmą sako Dievo įstatymas. Religija negali „užprogramuoti“ žmogaus elgtis pagal moralinį jos kanoną, nepaneigdamą žmogaus laisvos valios, be kurios bet koks teologinis mokymas praranda savo prasmę. Priešingu atveju kiekvieno žmogaus (tiek tikinčiojo, tiek ateisto) elgesį galėtume suvokti kaip mechanizmą, kurio veikimą iš anksto nulemia socialinių bei ekonominių veiksnių visuma, prie pastarųjų priduriant kultūrą ar psichologiją. Čia Dworkinas daro vieną netikėčiausių ir labiausiai intriguojančių sąsajų tarp mokslo ir religijos. Religingumą suvokiant tik kaip tikėjimą Dievu, rojumi bei pragaru, religija ima veikti panašiai kaip mokslas. Atsidūrus prieš amžinojo rojaus ar kankinančio pragaro vaizdinius, žmogaus moraliniai pasirinkimai galiausiai imami suvokti kaip reakcija į aplinkybes, sakykime, pragaro baimė. Žmogaus moralinis elgesys negali būti kildinamas iš faktų (Dievo [ne]egzistavimo) ar paaiškinamas aplinkybėmis (psichologija, kaip antai rojaus troškimu ar pragaro baime).

Mokslinis santykis su tikrove netinka žmogaus moralinio elgesio prasmei pagrįsti. Tad religine nuostata besivadovaujančius žmones Dworkinas priešpriešina „natūralistams“¹¹, kuriuos vienija įsitikinimas, kad tikrovėje objektyviai nėra tokio daikto kaip teisingumas, gėris, grožis ar blogis ir žiaurumas. Šiuos dalykus, kaip ir moralines vertybes, natūralistai linkę laikyti vien socialinės aplinkos, kultūros, tradicijų, psichologijos išvadomis. Kitaip tariant, gyvenimo prasmės suvokimą bei paieškas jie linkę traktuoti kaip socialinės aplinkos konstruojamas reakcijas į objektyviai gamtoje veikiančius

¹¹ Dworkin R., *Religion without God*, p. 12.

dėsnius. O religinės nuostatos esmę sudaro tikėjimas, kad pasaulio ir žmogaus prasmės pajauta nėra vien subjektyvios nuostatos bei patirties dalykas. Dworkinas tai įvardija pasaulio ir žmogaus prasmės objektyvacija. „Jai [religinei nuostatai] būdingas tikėjimas žmogaus gyvenimo prasmingumu bei pačios visatos tikslingumu, šie dalykai savaime yra baigtinės, objektyvios, pagarbą ir susižavėjamą keliančios vertybės.“¹² Tikėjimas Dievo egzistavimu šiuo atveju savaime nepagrindžia, kodėl mes renkamės daryti gera ir patys manome tai esant savojo žmogiškojo gyvenimo prasmės įgyvendinimą.

Tikinčiuosius ir ateistus, kaip moralinius sprendimus galinčius daryti individus, sieja vienas bendrumas – tikėjimas absoliučia ir objektyvia žmogaus bei pasaulio vertybe. Žmogaus gyvenimas neįsivaizduojamas be fundamentalaus tikėjimo gėriu, blogiu, teisingumu ar grožiu. Gėris ir blogis, žmogui darant moralinį sprendimą, yra tokie pat tikroviški dalykai kaip medžiai ar kalnai. Priešingu atveju nelabai aišku, kaip mes, kaip laisvą valią turintys individai, pasirenkame daryti gera, siekti teisingumo ar vertinti grožį. Tai būtų neįmanoma be tikėjimo, kad objektyviai šie dalykai egzistuoja kaip šio, mūsų žmogiškojo pasaulio, dalis. Negana to, priešingai nei daiktai, kurių realumą suvokiame jutimais, gėrio ir blogio klausimai paprastai apima visą žmogaus gyvenimą, persmelkia jo esybę, šie dalykai tokie svarbūs skirtingo tikėjimo ir skirtingais įsitikinimais besivadovaujantiems žmonėms, kad šie pasirenkę žudyti jų vardan ar mirti už juos. Taip Dworkinas siekia įrodyti, kad religingumas, kaip kasdienį žmogaus patyrimą peržengianti pasaulio tikslingumo ir gyvenimo prasmės pajauta, tikėjimas pasaulio ir žmogaus gyvenimo savaiminiu prasmingumu, gali būti suvokiamas kaip *religingumas be Dievo*.

Atsiejęs religingumą nuo tikėjimo Dievą, Dworkinas nesunkiai pereina nuo religinių normų prie pasauliečio humanisto moralinių nuostatų. Religinės nuostatos esmė – kad ji sukuria įpareigojantį santykį su moralės normomis. Moralė, kaip žmogaus veikimo sritis, rei-

¹² Ten pat, p. 1.

kalauja iš jo dviejų dalykų: I) įsitikinimo, kad moralinis veiksmas ir moralės principai yra savaime vertingi, tad negali būti aukojami jokio kito, praktinio, individualaus tikslo labui; II) tikėjimo, kad moraliniai principai yra ne jo vaizduotės esiniai, bet turi objektyvią prasmę, t. y., panašiai kaip tikėjimo tiesos arba dogmos, yra absoliutūs. Kitaip tariant, Dworkinas siekia įrodyti, kad religinė nuostata yra sudedamoji moralinio sprendinio dalis. Moralinis sprendinys sukuria įpareigojantį ryšį su pasauliu: neįmanoma prisiimti moralinės normos, kaip savo elgesio maksimos, kartu netikint jų objektyvumu ir baigtinumu. Kitaip tariant, čia negalioja argumentas: elgiuosius teisingai tik dėl to, kad bijau Dievo, ar dėl to, kad gaučiau naudos sau. Tai nebėra laisva valia priimamas moralinis sprendinys. Religinį santykį su tikrove sudaro ne tik gebėjimas įtikėti stebuklu ar patirti „nušvitimą“ ar gebėjimas nuosekliai (religingai) sekti tam tikru autoritetu ar kultu, bet gebėjimas laisva valia kurti vien normatyvinį ryšį su pasauliu, kuris „pagrįstas tikėjimu normų objektyvumu ir tikrumu“.

Toks požiūris į religiją, anot Dworkino, mus gali paskatinti pamatyti daugiau panašumų nei skirtumų tarp skirtingas, tarpusavyje konfliktuojančias moralines nuostatas ginančių žmonių. Tarp skirtingų konfesijų, religijos ir mokslo, tikinčiojo ir ateisto yra daug daugiau bendro. Religinės nuostatos esmę sudaro žmonių gebėjimas priimti vertybę bei normą kaip savarankišką, nuo aplinkybių nepriklausantį santykį su tikrove. Tokį santykį su pasauliu užmezga ne tik Dievą tikintys žmonės, bet ir visi, kurie užduoda sau klausimus – kaip jie privalo gyventi ir kaip turi elgtis su kitais žmonėmis. Pasak Dworkino, šiandieninis radikalus tikinčiųjų ir ateistų konfliktas iš dalies kyla dėl nesusikalbėjimo – tikintieji reikalauja gerbti jų teises, apeliuodami į pagarbą Dievui, tačiau išties jie turėtų apeliuoti į žmogaus etinę laisvę, be kurios neįmanomas nei religinis mokymas, nei apskritai moralinis veiksmas.

Perskaičius knygą, kyla klausimas – ar Dworkino intencija išties buvo pamėginti rasti bendrą kalbą tarp tikinčiųjų ir ateistų, ar

jis turėjo dar vieną, kur kas ambicingesnę tikslą – apginti religiją, nesiveldamas į teologinius svarstymus? Religija, priešingai kitiems patyrimo modusams, byloja apie gėrio, teisingumo, moralumo reikšmę žmogaus gyvenimui. Vadinasi, būtent religinė nuostata, kuri dažniausiai gali būti siejama su konkrečiomis teologinėmis praktikomis, turi būti puoselėjama kaip priemonė ugdyti žmogaus moralinį charakterį ir dvasinį pasaulį. Religija – vienintelis patyrimo modusas, kuris teigia absoliučios vertybės idėją: „<...> religinė nuostata teigia, kad žmogaus moralinės vertybės yra tikros ir fundamentalios, jos nėra vien tik kažko kito manifestacija ar reakcija“¹³. Panašiai kaip mokslas negalimas be *a priori* tikėjimo pasaulio tikroveiškumu, taip ir religija neįmanoma be tikėjimo vertybių tikroveiškumu. Religija, vienintelė iš patyrimo modusų, pripažįsta grynai vertybinį santykį su pasauliu, moko žmogų siekti moralinio tobulėjimo, rūpinasi jo siekla bei dvasiniu pasauliu. Tad religinės nuostatos puoselėjimas turėtų būti toks pats svarbus liberalams sekurialistams, kaip ir tikintiesiems Dievą. Maža to, Dworkino svarstymai apie religiją skatina grįžti prie C. Schmitto tezės, kad politiškumas apskritai neįmanomas be teologinio patyrimo¹⁴. Nesunku pastebėti, kad politikai reikalinga tai, ką Dworkinas įvardija kaip religinę nuostatą. Sunku būtų kalbėti apie politinį teisingumą, žmogaus laisvę ar valstybės nepriklausomybę kaip apie savaime prasmingus, kartu galinčius realiai egzistuoti mūsų bendro politinio pasaulio dalykus. Tai, matyt, galima įvardyti kaip nenumatytą knygos efektą.

SIMONA MERKINAITĖ

¹³ Ten pat, p. 13.

¹⁴ Schmitt C., *Political Theology II. The Myth of the Closure of any political Theology*, Michael Hoelzl and Graham Ward, p. 126.